

STOCKHOLMS UNIVERSITET
Nationalekonomiska institutionen
2012-12-16

Kompendium i doktrinhistoria - en översikt av nationalekonomins
utveckling

av

Claes-Henric Siven

0. Inledning

De följande sidorna innehåller en mycket kortfattad översikt av nationalekonomins utveckling. Man kan säga att det är ett slags skelett bestående av namn, årtal och korta omnämnanden av livsöden och teorier. Skriften ersätter inte en lärobok i nationalekonomisk doktrinhistoria, men kan vara en hjälp vid repetition av viktiga fakta. I avsaknad av en lärobok kan det fylla den uppgiften att ge en kort och skissartad översikt.

Tyngdpunkten ligger vid namn och teorier. Man bör emellertid hålla i minnet att den nationalekonomiska teorin främst utvecklats ur två källor. Den ena är den faktiskt observerade verkligheten. Viktiga samhällsekonomiska problem har lett fram till att människor funderat på orsakerna. Ofta har ökad klarhet om orsakssambanden nåtts genom debattinlägg, bl a via pamfletter. Detta gäller särskilt de tidigare skedena, innan nationalekonomin blev en systematisk vetenskap.

Den andra källan är vetenskapens interna utveckling. Nationalekonomiska forskare har utgått från tidigare teorier, kritiserat dem och försökt att bättra på ofullkomligheterna. De har också försökt att tillämpa äldre teorier på helt nya områden. Det är alltså både fråga om fördjupning och breddning.

Nationalekonomin är i betydande utsträckning en deduktiv vetenskap, d v s man för ett logiskt resonemang från antaganden till slutsatser. Kopplingen till verkligheten finns dels genom att antagandena, dels genom att slutsatserna kan konfronteras med empiriska fakta.

Det finns emellertid också en stark induktiv komponent i nationalekonomin. Teori uppstår då som ett försök att förklara fenomen som man tidigare inte har förstått. Sammanfattningsvis råder det, och har under vetenskapens utveckling rått, en stark samverkan mellan teori och empiri, mellan deduktiv och induktiv forskning.

Skall man ge en grovt förenklad karaktäristik av nationalekonomin jämfört med andra samhällsvetenskaper (med statistiken som möjligt undantag) så bygger nationalekonomin i större utsträckning på teoriutveckling och i mindre utsträckning på omfattande empiriska beskrivningar. Till teoriutvecklingen hör benägenheten att bygga upp system av olika slag så att man kan se hur delarna förhåller sig till helheten. Ett exempel på detta är den allmänna jämviktsteorin.

För att få systematik har framställningen indelats i perioder och huvudriktningar. I allmänhet sammanfaller en huvudriktning (t ex merkantilismen eller den klassiska skolan) med en viss period. Men det finns överlappningar. En skola (t ex den klassiska skolan) dominerar under en viss tid men kommer att utsättas för allt mer kritik av en framväxande skola (t ex den neoklassiska skolan). Det idémässiga innehållet under en viss period kan således präglas av flera konkurrerande tankeriktningar. Dessutom är det inte säkert att en viss tankeriktning är så enhetlig som det kan tyckas av den nedanstående texten. Men ju kortare en framställning är, desto större är behovet av förenkling och schematisering för att framställningen överhuvud taget skall bli gripbar. Enhetligheten och de karaktäristiska dragen betonas på bekostnad av mångfalden och nyanserna.

Varför skall man studera doktrinhistoria? En anledning är att vetenskapens utveckling är intressant i sig själv. Numera finns det också en omfattande vetenskaplig forskning i doktrinhistoria. Den har blivit en specialitet inom nationalekonomiämnet. En ytterligare anledning är att doktrinhistorien ger oss facit. Vad blev det av tidigare forskning inom ämnet? En del forskningsriktningar visade sig (åtminstone tills vidare) vara återvändsgränder, medan andra bar rik frukt. Vi har ju inte detta perspektiv på den forskning som bedrivs just nu, men kunskap om doktrinhistoria kan kasta ljus över och ge perspektiv på dagens forskning.

Framställningen i detta kompendium stannar i princip vid andra världskriget, men några ord sägs också om vad som karaktäriserar nationalekonomins utveckling under perioden från 1940-talet och framåt.

1. Antiken

Ekonomiska resonemang förekom (naturligtvis) redan under antiken. Själva ordet ekonomi kommer från grekiskans benämning på hushållning - hushållsekonomi. Både hos grekerna, f a Aristoteles (384-22 f kr) och Xenofon (ca 430-ca 355 f Kr), och romarna förekommer ekonomiska spekulationer. Det samma gäller *Bibeln*. Som exempel på det förra kan anföras Xenofons observation att arbetsfördelningen ökar produktionens effektivitet. Som exempel på det senare kan vi ta Josefs i Egypten tanke om allokering över tiden (man sparar under de feta åren för att kunna konsumera under de magra åren).

2. Medeltiden

Skolastikerna, de medeltida lärde, med Thomas av Aquino (1225-74) som viktigaste namn, försökte sammanföra Bibeln och den katolska kyrkans läror med Aristoteles filosofi. Man var bl a intresserad av vilket pris som var rättvist, *justum pretium*. Dessa resonemang ledde fram till att man menade att det var fel att ta ränta.

3. Merkantilisterna

Merkantilismen betecknar både en organisering av ekonomin och en samling ekonomiska teorier. Merkantilismens uppkomst har samband med framväxten av nationalstaten och den starka furstemakten under 1500-talet. Merkantilismen är både fråga om ett ekonomisk-politiskt system som syftade till att stärka staten och furstemakten och ett tanke-system. Makten baseras på pengar och folk. Man ansåg att staten måste göra ingrepp i ekonomin för att säkra en bra ekonomisk utveckling. Utrikeshandeln behövde regleras så att man kunde få ett exportöverskott. Ludvig XIV:s finans- och ekonomiminister Colbert (1619-83) får tjäna som symbol för en merkantilistisk politiker.

Som tanke-system utvecklades merkantilismen främst genom ett otal småskrifter där konkreta problem behandlades i merkantilistisk anda. Nationalekonomin i merkantilistisk gestalt fick dock så småningom även akademiska företrädare. Sveriges förste professor i nationalekonomi, Anders Berch (1711-74), var merkantilist. Berch tillträdde sin tjänst i Uppsala 1741. Han undervisade inte endast om ekonomisk teori (hans lärobok *Inledning til Almänna Hushållningen* kom ut 1747) utan förmedlade även mer praktiska kunskaper till studenterna om hur produktionen gick till, om kvaliteten på olika varor et cetera. Således finns fortfarande bevarat miniatyrer av jordbruksredskap och tygprover som Berch använde i sin undervisning.

4. Förklassikerna

Under 1700-talet utvecklades den merkantilistiska litteraturen. En del skribenter bröt mot den merkantilistiska traditionen och menade att ekonomin i viss mån var självreglerande. Gränsen mellan sena merkantilister och förklassiker är flytande. I vart fall var det ett antal mycket framstående ekonomer som brukar gå under beteckningen förklassiker och som diskuterade utbud och efterfrågan samt det ekonomiska kretsloppet.

a. Richard Cantillon ca 1685-1734

Cantillon var en framstående finansman. Han mördades antagligen av en före detta tjänare.

Cantillon menade att de relativa priserna på sikt berodde på det relativa markinnehållet. Varor som fordrade mycket mark i produktionen var dyrare än varor som fordrade lite mark. Cantillons analys av handeln förebådar fysiokraterna. Slutligen analyserade Cantillon utrikeshandeln som en självreglerande mekanism (guldflödesmekanismen). Antag att ett land har överskott i utrikeshandeln. Landets exportöverskott motsvaras av importöverskott i de övriga länderna som finansierar detta med att betala med guld. Detta innebär att guldmängden och därmed penningmängden stiger i landet. Via kvantitetsteorin kommer prisnivån i landet att stiga. Detta innebär att landets varor blir dyrare i förhållande till andra länders varor. Därmed sjunker exportöverskottet, liksom importöverskottet i de övriga länderna.

b. Francois Quesnay 1694-1774

Quesnay var ursprungligen läkare och kirurg, bl a var han läkare åt Ludvig XV:s älskarinna Madame de Pompadour. Quesnay medverkade i den franska encyklopedin och var därmed en av medlemmarna i kretsen kring Diderot och upplysningsmännen. Hans viktigaste arbete är *Tableau Économique* som kom ut under 1750-talet. Det kan beskrivas som en input-outputanalys av den franska ekonomin där man kan se hur de olika varuströmmarna rör sig från sektor till sektor. Det var Quesnay (dock förebådat av Cantillon) som upptäckte det ekonomiska kretsloppet (jämför moderna framställningar där strömmen av varor rör sig från företag till hushåll, med pengar strömmande i motsatt riktning respektive faktortjänster som rör sig från hushållen till företagen, även i detta fall med pengar som strömmar i motsatt riktning). Detta kan möjligen ha förbindelse med upptäckten av blodomloppet, jfr att Quesnay var läkare. Quesnay var ledare för fysiokraterna som stod i opposition mot merkantilisterna. Medan merkantilisterna genom direkta ingrepp ville stimulera industrin så ansåg fysiokraterna att jordbruket var den viktigaste näringen. Fysiokraterna var dock emot reglering av ekonomin.

c. David Hume 1711-76

Hume är kanske mest känd som filosof men var också en betydande historiker och nationalekonom. Han hade stark känsla för att man måste förenkla problem för att göra dem analytiskt hanterbara. Hans mest kända arbeten gäller kvantitetsteorin och betalningsbalansen. Hans analys av

betalningsbalansen och den självreglerande mekanismen har stora likheter med Cantillons, jämför analysen av guldflödesmekanismen. Hume var en av Adam Smiths vänner.

5. Klassiker

Det var Karl Marx som myntade beteckningen klassiker. Med detta avses främst de tre stora Adam Smith, David Ricardo och John Stuart Mill, men det fanns också ytterligare ett antal nationalekonomer som kan betecknas som tillhörande den klassiska skolan. Klassikerna utvecklade den ekonomiska teorin till att ta hänsyn till utbud och efterfrågan och till att systematiskt analysera samspelet mellan olika delar av ekonomin. Däremot genomförde de inte någon inträngande analys av de enskilda företagens och konsumenternas beteende m h a produktions- respektive nyttoteori. Detta kom först med neoklassikerna och deras föregångare. Klassikernas analys förbådades av förklassikerna.

a. Adam Smith 1723-90

Adam Smith var matematiker, moralfilosof och nationalekonom. Han var bl a professor vid University of Glasgow. Smiths mest kända verk är *Wealth of Nations*, som kom ut 1776. I detta sammanfattade han sin tids nationalekonomiska vetande. Boken innehåller också en rikedom på empirisk information. Den är mycket välskriven och fortfarande väl värd att läsa.

Ett centralt budskap i Smiths framställning är att även om människor drivs av egenintresset så kommer deras handlande att samordnas till ömsesidig fördel. Denna samordning sker via prismekanismen. Smith talade om den osynliga handen som styr människors handlande. Smith poängterade kapitalackumulationens och arbetsfördelningens betydelse för att skapa välstånd.

b. David Ricardo 1772-1823

Om Adam Smith var den store syntetikern så kan man säga att Ricardo var den store analytikern av de klassiska ekonomerna. Ricardo hade en eminent förmåga att isolera problemställningar och att med stort skarpsinne analysera dem. Ricardos huvudarbete är boken *Principles of Political Economy* från 1817.

Ricardos intresse för nationalekonomi sammanhänger delvis med hans yrke, han var börsmäklare. Men det var framförallt de penningpolitiska diskussionerna i samband med inflationen under napoleonkrigen som först fångade hans intresse. Ricardo menade att det faktum att England hade lämnat guldmyntfoten och att man därmed inte längre löste in sedlar i guld till den gamla kursen var grundorsaken till de stigande priserna. Sedelmängden ökade och därmed prisnivån. Man kan därmed säga att Ricardo var kvantitetsteoretiker. Men han menade att kvantitetsteorin strikt endast gäller vid papperspengar. Om det råder guldmyntfot och penningmängden är baserad på mängden guld så kan priserna på lång sikt inte förklaras av kvantitetsteorin. Detta beror på att guldmängden i det långa loppet förklaras av produktionskostnaderna för guld i förhållande till produktionskostnaderna för andra varor. Penningmängden är då inte exogent given och därmed kan inte prisnivån förklaras av penningmängden.

I sin analys av prisbildningen på enskilda varor (relativpriserna i kontrast mot prisnivån) intresserade sig Ricardo främst för det långa loppet. På kort sikt är det utbud och efterfrågan som bestämmer priserna, marknadspriserna. På lång sikt är det produktionskostnaderna som bestämmer priserna. Dessa långsiktiga priser kallas för de naturliga priserna (i kontrast mot de kortsiktiga marknadspriserna där även efterfrågan har inflytande).

Man brukar ibland säga att det finns tre huvudtyper av produktionsfaktorer, arbete, kapital och mark (naturtillgångar). Om nu priserna på lång sikt bestäms av produktionskostnaderna så borde priserna på de tre typerna av produktionsfaktorer, löner, räntor (eller vinster) och markhyra vara avgörande för varupriserna. Ricardo menade emellertid att det var arbetslönen eller rättare sagt det relativa arbetsinnehållet som bestämde relativpriserna. Priserna på olika varor står alltså i proportion till hur mycket arbete som har använts i deras tillverkning. Men hur kommer det sig att endast arbetsinnehållet räknas? För det första påverkar enligt Ricardo markhyran inte priset utan det är snarare priset som påverkar markhyran. En vara som använder mycket mark i produktionen (t ex en jordbruksvara) produceras på olika sorters jordar. En del jordar är av bättre, andra av sämre kvalitet. De goda jorderna kommer att ha hög markhyra, de dåliga låg markhyra. Produktionen utsträcks så att den sista kvadratmetern som tas i bruk för odlandet av en viss gröda har markhyran noll. Här är marginalproduktiviteten för mark lika med noll. Eftersom varan har samma pris oavsett vilken jord den har odlats på så kommer markhyran inte att påverka priset. Detta är exempel på marginalresonemang som kom att bli så vanliga längre fram med neoklassikerna. Men Ricardo använde inte detta resonemang symmetriskt för de båda andra produktionsfaktorerna.

Att kapitalkostnaden enligt Ricardo inte påverkar de relativa priserna beror på att han antog att kapitalet i stort sett var proportionellt mot arbetsinsatsen.

Resultatet är enligt Ricardo att relativpriserna beror på det relativa arbetsinnehållet. Detta är arbetsvärdeläran. Ju mer arbetskraft som fordras för att producera en vara, desto dyrare blir den. Det bör understrykas att arbetsvärdeläran är ett sätt att beskriva relativpriserna på lång sikt. Relativpriserna är bestämda av relationen mellan produktionskostnaderna. Detta innebär emellertid inte att efterfrågan är ointressant. Endast varor som efterfrågas vid dessa priser kommer att produceras.

Ricardo var påverkad av Malthus befolkningsteori (se nedan) och menade därför att på sikt kommer lönerna att gå mot existensminimum. Om lönerna är höga så växer befolkningen. Men eftersom det råder avtagande avkastning så innebär det att produktionen per capita faller. Vad som är existensminimum beror emellertid delvis på sociala faktorer.

Eftersom arbete och kapital inte är fritt rörliga mellan länderna så menade Ricardo att arbetsvärdeläran inte kan förklara priserna vid internationell handel. Det är i stället teorin för de komparativa fördelarna som förklarar vad ett visst land exporterar och vad det importerar. Även om ett land kan producera två varor billigare (med mindre åtgång av arbetskraft) än ett annat land så kommer de båda länderna ändå att bedriva handel så länge som den relativa arbetsåtgången skiljer sig för de båda varorna i de båda länderna. Ricardo använde ett exempel där Portugal exporterar vin och England tyg. En viktig slutsats som man kan dra av teorin för komparativa kostnader är att båda länderna vinner på handel. Detta är ett viktigt argument mot merkantilisterna.

Ricardo menade att på lång sikt kan det varken förekomma över- eller underproduktion av varor. Han antog således att Sajs lag gäller (efter Jean-Baptiste Say, 1767-1832). Sajs lag brukar ibland formuleras som att utbudet skapar sin egen efterfrågan. Det kan man inte förekomma keynesiansk undersysselsättning, i vart fall inte på längre sikt.

c. Robert Malthus 1766-1834

Malthus var nära vän till David Ricardo, men de hade delvis vitt skilda åsikter i nationalekonomiska frågor. Malthus menade att det kunde förekomma allmän överproduktion av varor på grund av för stort sparande. Malthus förespråkade således inte Sajs lag. Han menade att om

ingenting hindrade det skulle befolkningen växa över alla gränser samtidigt som försörjningsmöjligheterna inte skulle kunna utvecklas i samma takt. De "positiva" hindren för befolkningsökningen är fattigdomen, de "preventiva" hindren är förutseende och omtanke, Malthus talade om "moral restraint" (sena giftermål och få barn). Malthus befolkningsteori innebär en pessimistisk uppfattning om ekonomins utvecklingsmöjligheter. Tekniska framsteg kan bara temporärt höja standarden. Ökade reallöner kommer nämligen att innebära att befolkningen växer och eftersom förtjänstmöjligheterna inte kan hålla jämn takt så sjunker därmed reallönerna tillbaka till existensminimum. Detta existensminimum är emellertid delvis socialt betingat och "moral restraint" kan ge en hygglig levnadsstandard vilket inte de "positiva" hindren kan bidra med. Malthus inflytande på klassikerna är en viktig orsak till att den dåtida nationalekonomin har betecknats som "the dismal science". Malthus teorier kom att aktualiseras med efterkrigstidens utlandsproblematik. Knut Wicksell är en svensk nationalekonom som kom att bli starkt influerad av Malthus befolkningslära.

d. Jeremy Bentham 1748-1832

Jeremy Bentham är skapare av utilitarismen. Denna socialreformistiska riktning förknippas med slagordet "största möjliga lycka åt största möjliga antal", vilket egentligen är en omöjlig formulering av ett maximeringsproblem. Formuleringen fyller dock den viktiga uppgiften att markera att man skall räkna med alla, inte enbart en viss grupp. Bentham diskuterade marginalnyttan (nyttotillskottet av att konsumera en enhet mer av en viss vara) och antog att den var fallande. Han använde emellertid inte detta till att bygga upp en konsumtionsteori. Det ovan relaterade slagordet bygger på att man kan jämföra olika människors nyttor.

e. John Stuart Mill 1806-73

John Stuart Mill var son till James Mill, en av Benthams vänner. John Stuart Mill fick en mycket intensiv intellektuell uppfostran. Han fick vid några få års ålder lära sig latin och grekiska och sedan följde alla vetenskaperna. Detta gjorde att han redan vid 20 års ålder behärskade stora delar av den tidens vetande. Samtidigt hade han inte fått vara barn och detta skapade ett känslomässigt tomrum. Detta finns skildrat i hans memoarer, *Autobiography* från 1873.

John Stuart Mill publicerade tre viktiga vetenskapliga verk. *A System of Logic* från 1843 innebar viktiga framsteg för logiken. *On Liberty* från 1859 innehåller en engagerad plädering för

liberalismen och det fria tankeutbytet. *Principles of Political Economy* från 1848 innehåller en sammanfattning av den klassiska nationalekonomiska skolans idéer. Den blev en succé som lärobok, men innehåller mer av sammanfattningar och synteser än nyskapande material. På en punkt kan man emellertid bestämt säga att den drev vetenskapen framåt. Det gäller utrikeshandelsteorins område. Här visade Mill att man genom att ta hänsyn till efterfrågesidan kunde avgöra vilka priser som kom att råda under internationell handel. Detta innebar en vidareutveckling av Ricardos teori för de komparativa kostnaderna. Denna teori kunde visserligen tala om vilka varor ett land skulle importera och vilka det skulle exportera, men inte säga vilka priser som skulle råda vid internationell handel annat än att priserna skulle ligga mellan de båda ländernas respektive priser vid autarki (autarki innebär att det inte förekommer någon utrikeshandel, t ex p g a stora transportkostnader eller andra handelshinder; priserna vid autarki är bestämda genom Ricardos arbetsvärdelära).

f. Karl Marx 1818-83

Marx var en kombination av socialistisk revolutionär och lärd. Han var grundligt beläst i sin tids samhällsvetenskap och hade omfattande historiska och filosofiska kunskaper. Här skall vi notera några aspekter av hans samhällsuppfattning och hans ekonomiska tänkande. Att Marx inordnas under klassikerna kan motiveras med att han arbetade vidare på Ricardos teorier.

Marx utgick från den materialistiska samhällsuppfattningen. Varje historisk situation kan beskrivas genom produktivkrafterna (naturresurser och teknologi), produktionens organisation (det ekonomiska systemet), och genom den ideologiska överbyggnaden (stat, lagar, litteratur, konst, vetenskap och religion). Utvecklingen sker i språng eftersom det under de mellanliggande stagnationsperioderna successivt skapas spänningar mellan produktivkrafterna, produktionens organisation och den ideologiska överbyggnaden. Således avlöstes feodalismen av kapitalismen som så småningom enligt Marx skall avlösas av socialismen.

Marx byggde vidare på den klassiska skolans ekonomiska idéer. Således har Marx teori för relativpriserna likheter med Ricardos arbetsvärdelära. Men Marx tog explicit hänsyn till indirekt input av arbetskraft. Om produktionen sker i stadier så utgörs arbetsinnehållet i produktionen av en vara inte endast av vad som lagts ner i det sista produktionstadiet (t ex produktion av färdigvaror) utan man skall också ta hänsyn till de tidigare stadierna (t ex produktionen av halvfabrikat eller råvaror). Produktionen säljs emellertid för mer än vad arbetarna får i betalning och skillnaden

utgörs av mervärdet. Vidare var Marx inte i första hand intresserad av hur prisbildningen faktiskt fungerade utan av hur den borde fungera.

Marx antog liksom Ricardo att kapitalet har avtagande avkastning. Men medan Ricardo drog slutsatsen att kapitalackumuleringen så småningom skulle leda till ett stationärt samhälle (där inte längre några förändringar sker) så menade Marx att investeringarna i stället stimuleras när kapitalavkastningen sjunker för att på så sätt hålla konstanta vinster. Vi får enligt Marx koncentration av produktionen till ett litet antal företag i var bransch. Befolkningen som stigit i samband med ökningen av produktionen blir så småningom för stor och arbetslösheten växer. Den industriella reservarmén av arbetslösa utgör grogrunden för den kommande revolutionen.

Marx viktigaste arbete är *Das Kapital* vars första del kom ut 1867. De båda följande delarna publicerades av hans vän Friedrich Engels (1820-95) 1885 respektive 1894.

6. I väntan på det neoklassiska genombrottet

Liksom Marx ansåg att samhällsutvecklingen sker språngvis kan man som Thomas Kuhn beskriva det vetenskapliga framåtskridandet som en kombination av lugna perioder med stegvis utveckling där man bygger på tidigare idéer (paradigm) och revolutionära perioder då man bryter med det gamla och de vetenskapliga framstegen är språngvisa. Den neoklassiska analysens genombrott på 1870-talet har ansetts vara en sådan vetenskaplig revolution. Då började man systematiskt att använda nyttoteori för att analysera hushållens beteende. Marginaltänkandet (jämför t ex marginalprodukt, marginalintäkt, marginell substitutionskvot) kom att genomsyra nationalekonomin. Ett sätt att analysera företags och hushålls beteende är att företagen maximerar vinsten och hushållen nyttan. Men maximering kan beskrivas genom marginalresonemang (ett företag i perfekt konkurrens maximerar t ex vinsten där marginalkostnaden är lika med priset). 1870-talets stora framsteg förväntades emellertid av ett antal forskare under några årtionden före 1870-talet.

a. Johann Heinrich von Thünen 1783-1850

von Thünen var en tysk jordbruksekonom och tillämpade sina teorier på det egna jordbruket. Omvänt kom hans tänkande att starkt påverkas av den egna praktiska erfarenheten. Hans viktigaste verk är *Der Isolierte Staat* (del 1 1826, del 2 1850).

von Thünen är kanske mest känd för sin lokaliseringsanalys. Han tänkte sig en stad runt omkring vilken det finns en slätt med lika jordar. Ju längre ifrån staden ett visst jordbruk ligger, desto högre blir transportkostnaden till och från centralorten. Detta innebär dels att markhyran (arrendet) blir lägre ju längre bort från centralorten man kommer, dels att man kommer att tillämpa allt mer extensiva produktionsmetoder (mer arealkrävande men mindre arbetskrävande). Även markanvändningen kommer att variera runt centralorten så att produkter som inte kan bära så höga markhyror, t ex skog, kommer att ligga längre ut i periferin.

von Thünen var den förste som utvecklade marginalproduktivitetsteorin. Han visade att vid kostnadsminimum skall förhållandet mellan marginalproduktivitet och faktorpris vara lika för alla produktionsfaktorer. Detta är samma villkor som att isokvanten skall tangeras av en isokost. Ur principiell synpunkt var det viktigt att han beskrev individers beteende genom optimering.

b. Antoine Augustin Cournot 1801-77

Cournots verk *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* från 1838 innehåller den första systematiska analysen av företagets vinstmaximering baserat på differentialkalkyl. Boken blev inte någon framgång eftersom dåtidens nationalekonomer hade svårt att följa de matematiska resonemangen.

Cournot analyserade inte hushållens beteende utan utgick från att det fanns en efterfrågekurva. Han var den förste som formulerade en matematisk ekvation för efterfrågekurvan och var även den förste att rita ut den i ett diagram. Han hade dock priset på x-axeln och den efterfrågade kvantiteten på y-axeln, vilket är mer logiskt än vad vi numera gör (vårt sätt att rita ut axlarna kommer från Alfred Marshall, se nedan). Cournot analyserade företagets vinstmaximering under olika konkurrensformer (monopol-duopol-perfekt konkurrens). Han visade bl a att ett företag som befinner sig i perfekt konkurrens maximerar vinsten där priset är lika med marginalkostnaden (första ordningens villkor) och marginalkostnadskurvan är stigande (andra ordningens villkor).

c. Hermann Heinrich Gossen 1810-58

Gossens viktiga arbete har titeln *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs* från 1854. Boken var emellertid illa skriven (även om idéerna var lysande) och den fick till författarens

förtvivlan ringa eller ingen uppmärksamhet. Gossens analyser lyftes fram ur glömskan av Stanley Jevons (se nedan).

Gossens viktigaste upptäckter gäller nyttoanalysen. Gossens första lag säger att marginalnyttan (den nyttoökning som uppstår då konsumtionen av en viss vara ökar med en enhet) är avtagande och att då man konsumerar tillräckligt mycket av en vara är marginalnyttan lika med noll (mättnadspunkten). Gossens andra lag säger att den sista kronan som används för konsumtion skall ge lika stor nytta, vilken vara den än används på. Detta kan omformuleras som att marginalnyttan genom priset skall vara lika för alla varor. Detta är i sin tur ekvivalent med att budgetlinjen tangerar en indifferenskurva. Gossen själv presenterade dock ej dessa omformuleringar.

7. Det neoklassiska genombrottet

von Thünen, Cournot och Gossen var föregångare till den trio som på 1870-talet startade den neoklassiska revolutionen i nationalekonomin. Trion bestod av Jevons, Walras och Menger. Det dessa tre gjorde var att systematiskt införa marginalresonemang i nationalekonomin samtidigt som de likhet med den klassiska skolan var intresserade av hur hela systemet uppförde sig. De var alltså intresserade av det ekonomiska kretsloppet. Längst kom denna tanke att drivas av Walras, den som först formulerade en allmän-jämviktsmodell.

a. William Stanley Jevons 1835-82

Jevons huvudarbete i nationalekonomi är *Theory of Political Economy* från 1871. I detta arbete formulerade han oberoende av Gossen Gossens första lag (fallande marginalnytta) och Gossens andra lag (marginalnyttan av en vara dividerad med dess pris är lika för alla varor; det är det samma som att säga att nyttan av den sista kronan är lika för vilken vara vi än använder den på). Jevons formulerade emellertid Gossens andra lag på ett sätt som anknyter till det vi gör idag, att budgetlinjen skall tangeras av en indifferenskurva. När Jevons senare stötte på Gossens arbete hänvisade han generöst till det.

Jevons utvecklade vidare teorin för tidskrävande produktionsprocesser. Man brukar säga att kapital kan ha två former, fast och rörligt kapital (vi bortser från humankapital och dylikt). Det fasta kapitalet består av maskiner, byggnader, transportmedel o s v. Det rörliga kapitalet består av varor under arbete. Det rörliga kapitalet sammanhänger med att produktionsprocesser kan ta mycket lång tid och att t ex lönerna förskottas, d v s betalas innan den färdiga produkten är klar.

Klassikerna (bl a John Stuart Mill) talade om lönefonden, en summa som användes för att betala ut löner. Lönesumman begränsades av lönefonden. Men vilken roll spelade egentligen lönefonden i ekonomin? Detta kunde de inte ge något bra svar på. John Stuart Mill kom också så småningom fram till att lönefonden inte var något användbart begrepp.

Det Jevons gjorde var att finna en ekonomisk förklaring till lönefonden. Det kan helt enkelt vara fördelaktigt att utsträcka en produktionsprocess i tiden. Vid given total arbetsinsats får man i vart fall upp till en viss gräns ut mer slutlig produktion (större kvantitet och/eller bättre kvalitet) om man sprider ut insatserna över tiden i stället för att på mycket kort tid producera varan. Ett exempel på detta är att det kan vara fördelaktigt att organisera produktionen i flera stadier (t ex råvaruproduktion, produktion av halvfabrikat och produktion av färdigvaror där det ena företaget levererar till det andra i en produktionskedja och där man på så sätt utnyttjar specialiseringens och arbetsfördelningens fördelar). Ett annat exempel är vin som mognar. Ju längre tid det får stå i källaren, desto bättre blir det, i vart fall upp till en viss gräns. Detta innebär att det kan vara produktivt att förlänga produktionsprocessen. Samtidigt innebär denna förlängning att det rörliga kapitalet ökar och att löner (och andra faktorerättningar) betalas ut i förväg, jämför lönefonden. Genom att undersöka hur mycket produktionen ökar i samband med en förlängning av produktionsprocessen kan man få ett mått på det rörliga kapitalets räntabilitet. Detta är en utgångspunkt för att förklara förekomsten av ränta och att bestämma räntans höjd. Därvid abstraherar man från förekomsten av pengar.

b. Léon Walras 1834-1910

Walras huvudarbete är *Éléments d'économie pure; ou théorie de la richesse sociale*. Första delen kom ut 1874, andra delen 1877. Walras formulerade nyttoteorin på samma sätt som Gossen och Jevons, med Gossens första och andra lag. Han analyserade också produktionssidan och sambandet mellan produktionen och efterfrågan på produktionsfaktorer.

Walras stora insats var att han analytiskt knöt ihop prisbildningen på de olika marknaderna. Redan klassikerna (och före dem Cantillon och Quesnay) hade varit inne på detta när de diskuterade det ekonomiska kretsloppet. Men Walras preciserade interdependensen i prisbildningen på olika marknader genom att formulera det som ett ekvationssystem. Efterfrågeöverskottet (efterfrågan minus utbudet) på var marknad (både varumarknaderna och faktormarknaderna) är en funktion av

samtliga varupriser och faktorpriser. Vi får ett ekvationssystem med lika många ekvationer som det finns marknader i ekonomin. För att lösa ekvationssystemet (då utbudet lika med efterfrågan samtidigt på alla marknaderna) söker man de priser som åstadkommer detta. Detta är en formulering av den allmänna jämviktsteorin.

Det visar sig emellertid att endast relativpriserna är nödvändiga att känna till för att lösa det allmänna jämviktssystemet. Man kan alltså sätta ett av priserna lika med ett och därefter bestämma de övriga priserna. Detta är ett annat sätt att säga att prisnivån är utan betydelse. Om samtliga priser skulle fördubblas i kronor och ören så skulle ändå jämviktslösningen bli den samma. Om vi har n stycken marknader så kan man endast bestämma $n-1$ priser. Men har vi inte en ekvation för mycket då? Det visar sig att om vi vet att det råder jämvikt på alla marknader utom en, så råder det även jämvikt på den sista marknaden. Detta följer av Walras lag som säger att om vi summerar efterfrågeöverskotten på alla ekonomins marknader, där varje efterfrågeöverskott har multiplicerats med priset på marknaden, så kommer summan att bli lika med noll. Walras lag följer av att budgetekvationerna är uppfyllda. Jämför med att om ett hushåll konsumerar två varor och vi vet hur mycket det konsumerar av den ena varan så vet vi också hur mycket det konsumerar av den andra varan om det hela tiden befinner sig på budgetlinjen.

Walras lag innebär att vi bara har $n-1$ oberoende ekvationer. Men vi kan också bara lösa ut $n-1$ priser. Ett av varornas (numerären) priser sätts lika med ett. Så det vi kan göra är att bestämma relativpriserna, de olika priserna i relation till priset på den vara som utsetts till numerär.

Men hur bestäms priserna uttryckt i kronor och ören? Här får man tänka sig att det behövs en teori för prisnivån. En sådan teori är kvantitetsteorin. Walras gjorde viktiga insatser vad gäller utvecklingen av denna teori. Bland annat diskuterade han hur kvantitetsteorin fungerar om den ädelmetall (t ex guld) som är basen för penningmängden även används för industriella ändamål (t ex tillverkning av smycken). Han utredde även hur bestämningen av prisnivån fungerar då penningmängden baseras på två ädelmetaller (t ex guld och silver), bimetallism.

Medan Jevons hade analyserat det rörliga kapitalet så koncentrerade sig Walras på det fasta kapitalet (t ex maskiner och byggnader).

Det allmänna jämviktssystemet kan formellt lösas genom att man matematiskt söker den uppsättning relativpriser som samtidigt (simultant) satisfierar alla ekvationerna. Men hur går det till

i praktiken? Walras tänkte sig att det finns en auktionär på var marknad som höjer relativpriset om det råder efterfrågeöverskott och sänker det om det råder utbudsöverskott på marknaden. Detta kallas för Walras *tâtonnementprocess* (av franskans *se tâtonner*, treva sig fram).

c. Österrikarna Carl Menger, Eugen von Böhm-Bawerk och Friedrich von Wieser

Carl Menger (1840-1921) medverkade vid sidan av Jevons och Walras till den neoklassiska revolutionen på 1870-talet. Hans första stora arbete bär titeln *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* och kom ut 1871. Menger formulerade klart Gossens första lag, men inte den andra. Detta innebär att Mengers konsumtionsteori inte var färdigutvecklad. Däremot kom han långt vad gäller marginalproduktivitetsteorin. Hans analys av produktionen ledde även fram till en diskussion av hur produktionsfaktorerna skall värderas. Så Menger diskuterade både efterfrågesidan och utbudssiden. Däremot kan man inte säga att han nådde särskilt långt när det gäller teorin för jämviktsprisbildningen på olika marknader.

Menger var under åren 1875-84 engagerad i en vetenskaplig strid med den tyske nationalekonomen Gustav Schmoller, den sk metodstriden. Schmoller som företrädde den tyska historiska skolan var närmast ekonomhistoriker. Han ansåg att vetenskapliga lagar endast kan upptäckas genom empiriska undersökningar, inte genom deduktiv analys (logiska resonemang där man steg för steg härleder slutsatserna från antagandena) som ju är en av nationalekonomernas viktigaste metoder. Den tyska historiska skolans stora inflytande gjorde att det kom att dröja länge innan nationalekonomi i vår nutida mening fick fast fot i Tyskland. Metodstriden har knappast aktualitet för nationalekonomin idag. Även om den deduktiva metoden är central så sker det en ständig medveten växelverkan mellan teori och empiri.

Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) utvecklade kapitalteorin. Hans ansats liknade Jevons på så sätt att han koncentrerade sig på det rörliga kapitalet och att han var intresserad av produktionens tidsstruktur. Precis som Jevons menade han att en förlängning av produktionsprocessen (större tidsmässigt avstånd mellan insatsen av produktionsfaktorerna å ena sidan och den färdiga produkten å den andra) var produktiv och var en viktig förklaring till räntan.

Böhm-Bawerk menade att det fanns tre grunder för förekomsten av ränta:

- (i) Förväntan att resurserna skall bli mindre knappa i framtiden
- (ii) Systematisk underskattning av framtida behov
- (iii) Omvägsproduktionens produktivitet

De två första grunderna har att göra med hur vi värderar nutida och framtida varor. De antyder att vi är mer angelägna om konsumtion nu än i framtiden. Vi lägger s a s en mindre vikt vid den framtida konsumtionen. Detta brukar man kalla för tidspreferens. Det innebär inte att man inte ser framåt och inte heller att man avstår från att spara för framtida behov. Däremot innebär det att man allting annat lika tillmäter framtida konsumtion något mindre vikt än den nutida.

Den tredje grunden har att göra med att en tidsmässig förlängning av produktionen är produktiv. Det var detta som Jevons hade koncentrerat sin analys på.

Friedrich von Wieser (1851-1926) är den tredje store österrikiske nationalekonomen. Han byggde vidare på Mengers arbete att förena nyttoteorin (efterfrågesidan) och kostnaderna (utbudssidan). Han formulerade alternativkostnadsbegreppet. Kostnaden för en produktionsfaktor i en viss användning är det man förlorar genom att man inte använder produktionskostnaden i bästa alternativa användning. Alternativkostnaden för en kirurg som på heltid sysselsätts med administrativa uppgifter på ett sjukhus är de operationer som skulle kunnat utföras på samma tid men nu blir ogjorda. von Wieser undersökte vidare vilka likheter det finns mellan produktion under socialism respektive under privat äganderätt.

d. Alfred Marshall 1842-1924

Marshall tillhör andra generationen av neoklassiker. Hans stora arbete *Principles of Economics* kom ut 1890, alltså 15-20 år efter det neoklassiska genombrottet. Marshall studerade såväl klassikerna Smith, Ricardo och Mill som Cournot, von Thünen och Jevons. Han försökte att ge en syntes av klassikernas kostnadsanalys och av de tidiga neoklassikernas nyttoanalys.

Marshall koncentrerade sig f a på partiell jämvikt (men studerade även allmänna jämviktsproblem). Detta innebär att han studerade jämvikten på en enda marknad. Som analysverktyg använde han sig av utbuds- och efterfrågekurvor. Han var dock inte först med detta eftersom Cournot hade använt sig av dessa kurvor tidigare. Det var emellertid Marshalls framställning som tagits upp i snart sagt alla läroböcker och det är också Marshalls teknik att ha priset på vertikalaxeln och kvantiteten på horisontalaxeln som blivit standard. Så det är från Marshall som prisets bestämning via "saxen" kommer. Här är det skänklarnas (utbuds- resp efterfrågekurvans) mötespunkt som bestämmer priset.

Även användandet av olika elasticiteter (t ex utbudselasticiteten) härrör från Marshall. Poängen med att använda sig av elasticiteter och inte endast tala om lutningen på de olika kurvorna är att elasticiteter är oberoende av måttskalan. Elasticiteten på en efterfrågekurva i en viss punkt är således oberoende av om vi mäter kvantiteten i kilo eller uns eller om vi mäter priset i kronor eller i dollar.

Om marknadsutbudskurvan är fullständigt elastisk (har oändligt hög priselasticitet och därmed är horisontell) så är priset givet av utbudsförhållandena. Detta är ett sätt att presentera den klassiska skolans kostnadsteori för prisets bestämning. Om i stället marknadsutbudskurvan är fullständigt oelastisk (har priselasticiteten noll och är därmed vertikal) så är det utbudskurvan som bestämmer kvantiteten medan marknads efterfrågekurvan bestämmer priset. Detta är ett sätt att presentera den neoklassiska skolans nyttoteori i renodlad form då endast marginalnyttan, ej kostnaderna, är av betydelse för prisbestämningen. Rita upp de båda angivna situationerna!

Vilken elasticitet marknadsutbudskurvan har beror på tidsperspektivet. Momentant, d v s på mycket kort sikt, är marknadsutbudskurvan vertikal. I så fall påverkas det mängdmässiga utbudet inte av att marknadspriset ändras. Vi kan t ex tänka oss en fiskeflotta som går ut och får en viss fångst som sedan förs till marknaden. På kort sikt, d v s på några veckor eller kanske månader, så kan en prisökning leda till att man ökar bemanningen på fiskefartygen och kanske ligga i hamn kortare tid. På så sätt kan man öka produktionen i viss mån. Vi får en positiv men ganska låg priselasticitet. På lång sikt kan man bygga nya fiskefartyg, bygga ut hamnarna o s v. På lång sikt kan därför marknadsutbudskurvan t o m vara horisontell. Så ju längre tid det finns till förfogande för utbudets anpassning till ett förändrat pris, desto högre är marknadsutbudskurvans priselasticitet.

e. Knut Wicksell 1851-1926

Den moderna nationalekonomin i Sverige har tre grundare, David Davidson (1854-1942), Knut Wicksell och Gustav Cassel (1866-1945). De verkade alla runt sekelskiftet 1900 och några årtionden framåt. Här kommer dock endast Knut Wicksell att beröras mer detaljerat. Skälet är att han är den störste nationalekonomen av de tre. Ja man skulle t o m kunna påstå att han är Sveriges genom tiderna störste nationalekonom. Och detta trots det faktum att det (hittills) finns två svenska nobelpristagare i ekonomi, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin.

Wickell hade studerat matematik och fysik i Uppsala under 1870-talet. Han kom emellertid att bli allt mer intresserad av sociala frågor. Vad berodde fattigdomen och dryckenskapen på? Wicksell menade att en orsak till problemen var det stora antalet barn. Så i Malthus anda ansåg han att en minskning av barnafödandet skulle vara ett viktigt led när det gällde att förbättra förhållandena för den fattigare delen av befolkningen. Wicksells sociala engagemang ledde till att han så småningom började studera nationalekonomi.

Under 1890-talet publicerade Wicksell tre viktiga böcker i nationalekonomi. Den första, *Über Wert, Kapital und Rente* från 1893, innehåller en elegant matematisk presentation av den österrikiska (von Böhm-Bawerks) kapitalteorin där Wicksell hade satt in den i ett allmän-jämviktssammanhang. Den andra boken, *Finanztheoretische Untersuchungen* från 1896, innehåller som ett av sina kapitel Wicksells doktorsavhandling. Doktorsavhandlingen innehåller den första analysen av skatteincidensen (t ex hur en styckeskatt på en vara, där säljaren betalar in skatten, delvis kan övervältras på konsumenterna eftersom priset kan stiga i o m skatten) baserad på det neoklassiska antagandet om nyttomaximerande konsumenter och allmän jämviktsteori.

Den tredje boken, *Geldzins und Güterpreise* från 1898, innehåller ett försök att utvidga penningteorin till att ta hänsyn till bankernas framväxt och betalningsförmedlingens modernisering under 1800-talet. De nya förhållandena gjorde att kvantitetsteorin inte gav en så bra beskrivning av orsakerna till förändringar i prisenivån. I stället för att koncentrera sig på penningmängden som den drivande kraften bakom förändringar borde man enligt Wicksell se på skillnaden mellan den naturliga räntan (investeringarnas räntabilitet) och låneräntan. Om den naturliga räntan är högre än låneräntan så lönar det sig att öka investeringarna. Detta kommer att leda till ökad varuefterfrågan och stigande priser. Om den naturliga räntan i stället är lägre än låneräntan så kommer enligt Wicksell prisenivån att sjunka. Detta är en kort sammanfattning av Wicksells kumulativa process.

De tyska titlarna på Wicksells böcker är värda att notera. Böckerna var skrivna på tyska och publicerade i Tyskland. Tyska var det viktiga internationella vetenskapliga språket och svenskar som ville nå ut internationellt skrev på tyska. Engelskans inflytande växte emellertid under tiden mellan de båda världskrigen för att bli det dominerande språket efter det andra världskriget.

Wicksell kom att få ett stort inflytande på nationalekonomins utveckling i Sverige. Han var inblandad i viktiga vetenskapliga debatter med David Davidson och Gustav Cassel. De yngre

nationalekonomerna - Erik Lindahl, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin - var starkt påverkade av Wicksells teorier, se avsnittet nedan om stockholmskolan.

f. Vilfredo Pareto 1848-1923

Pareto efterträdde Léon Walras som professor vid universitetet i Lausanne. Man talar därför ibland om lausanneskolan. Man skall emellertid inte alltför mycket betona likheten mellan Walras och Pareto. Pareto var intresserad av stora fält inom samhällsvetenskapen och det är kanske lika riktigt att kalla honom sociolog som nationalekonom. Pareto är emellertid förknippad med två näraliggande men centrala begrepp inom välfärdesteorin, nämligen paretosanktionerade åtgärder, resp paretooptimum. Det förra innebär en förändring av t ex en skatt som åtminstone en individ vinner på, men ingen förlorar på. Det senare innebär (vid givna resurser et cetera) ett läge där ingen kan få det bättre utan att åtminstone någon får det sämre.

Det bör noteras att vi inte jämför nyttorna mellan individer. Detta kan ses i kontrast mot en utilitaristisk välfärdsfunktion (jämför Bentham ovan). I en sådan summerar man de enskilda individernas nyttor. Detta innebär både att de kan mätas och att de kan jämföras.

Men vad menas med att nyttor kan mätas? Man brukar tala om två typer, ordinal och kardinal mätbarhet. Ordinal mätbarhet innebär att man kan tala om nyttan är högre, lika stor eller mindre jämfört med utgångsläget. Det är detta som vi ser av indifferenskurvorna. Vi ser att en kurva ligger högre än en annan kurva, men inte hur mycket högre. Kardinal mätbarhet innebär att vi kan tala om hur mycket högre (eller lägre) nyttan är i en situation jämför med en annan situation. Hur stor nyttskillnaden mellan två situationer är beror emellertid på vilken måttkala vi använder oss av (jämför t ex att vi kan mäta temperaturen med Celsius eller Fahrenheit).

För att tala om avtagande marginalnytta (Gossens första lag) förutsättes kardinalt mätbar nytta. Men det går att analysera de flesta valhandlingssituationer (förekomsten av risk är ett undantag) med ordinal nytta. Och det var just ordinal nytta som Pareto förespråkade. Den ordinala mätbarheten manifesteras i användandet av indifferenskurvor.

g. Irving Fisher 1867-1947

Den amerikanske ekonomen Irving Fisher var liksom Pareto intresserad av nyttoteori och var före denne när det gäller att utveckla den ordinala nyttoteorin. Fisher var vidare den förste som ritade ut optipunkten där en indifferenskurva tangeras av budgetlinjen. Fisher var också mycket intresserad av kapitalteori där han byggde vidare på Böhm-Bawerks teorier. Fishers kapitalbegrepp är värt att notera. I stället för att utgå från beståndet av maskiner och byggnader (det fasta kapitalet) eller varor under arbete (det rörliga kapitalet) utgick han från kapitalets avkastning och definierade kapitalets värde som den diskonterade summan av de framtida avkastningarna. Ett exempel på detta synsätt är att man även kan se naturtillgångar som ett slags kapital, trots att de inte är tillverkade (men möjligen på olika sätt förbättrade) av människor. Kapitalvärdet av ett stycke mark fås som den diskonterade summan av all framtida avkastning. Om markhyran och räntan är konstanta så är markpriset markhyran dividerat med räntesatsen (om markhyran är 100 kr per år och räntan är 5% så blir markpriset $= 100/0,05 = 2000$ kronor).

Fisher gjorde vidare betydande insatser inom penningteorin. Han introducerade den viktiga distinktionen mellan förväntade och oväntade förändringar av penningvärdet. Detta leder till att man skiljer mellan nominalräntan och (den förväntade) realräntan, där skillnaden utgöres av den förväntade inflationen. Fisher utvecklade vidare kvantitetsteorin. Han utgick därvid från bytesekvationen $MV = PT$ där M är penningmängden, V är penningmängdens omloppshastighet, P är prisnivå och T är transaktionsvolymen (t ex den reala BNP). Fisher tolkade bytesekvationen som en identitet, alltså en ren definitionsekvation. Här är ekvationen närmast en definition för $V = PT/M$. Men om V och T är konstanta, oberoende av förändringar i penningmängden, så implicerar bytesekvationen kvantitetsteorin; prisnivå stiger med lika många procent som penningmängden ökar.

Frågan om penningmängdens omloppshastighet resp transaktionsvolymen är konstanter har varit en omdiskuterad fråga i nationalekonomin. David Hume och efter honom många andra ekonomer har ansett att en ökning av penningmängden i allmänhet inte omedelbart leder till en procentuellt lika stor uppgång i prisnivå. Till en början kommer i stället produktion och sysselsättning att öka. Uttryckt i termer av bytesekvationen innebär detta att transaktionsvolymen T ökar. Först på lång sikt kommer den monetära impulsen helt att absorberas i form av en ökad prisnivå.

Man kan i allmänhet inte heller utgå från att penningmängdens omloppshastighet är konstant. En räntehöjning leder t ex till att det kostar mer att hålla (räntefri) kassa. Därmed tenderar hushållen och företagen att hushålla mer med sina kassor så att samma penningmängd får ombesörja fler transaktioner. Detta skulle innebära att V beror positivt på (nominal)räntan. Det faktum att V inte kan antas vara konstant var en av Wicksells utgångspunkter då han försökte finna en alternativ förklaring till förändringar i prisnivån än den kvantitetsteorin ger. Det bör emellertid understrykas att Irving Fishers omformulering av kvantitetsteorin och hans hänsynstagande till att T och V inte säkert är konstanta gör att denna teori inte nödvändigtvis står i strid med Wicksells.

h. Imperfekt konkurrens

Redan Cournot hade analyserat olika former av imperfekt konkurrens. I början av 1930-talet kom emellertid två viktiga bidrag till teorin genom att marginalintäktskurvan introducerades som komplement till marginalkostnadskurvan. Detta genomfördes dels av Joan Robinson (1903-83) i *Economics of Imperfect Competition* (1933), dels av Edward Chamberlin (1899-1967) i boken *Theory of Monopolistic Competition* (1933). Chamberlin myntade begreppet oligopol och lade i motsats till Cournot stor vikt vid produktdifferentiering. Chamberlin var också den som utvecklade teorin för monopolistisk konkurrens.

8. Keynesianismen

a. John Maynard Keynes 1883-1946

Före 1870-talet var de flesta nationalekonomer amatörer i den bemärkelsen att det åtminstone i den anglosaxiska världen (jämför med att Sverige fick sin första professur i ämnet redan 1741) i stort sett inte fanns någon professur i nationalekonomi vid något universitet. Efter 1870 kom emellertid skrået att professionaliseras i denna bemärkelse. En av de stora nationalekonomerna under 1900-talet var emellertid inte professor. Keynes deltog som hög brittisk tjänsteman vid fredskongressen i Versailles efter första världskriget. Han opponerade sig emellertid mot de höga skadeståndskrav som segrarmakterna reste mot Tyskland eftersom han ansåg att landet inte skulle kunna betala dessa. Han lämnade därför tjänstemannabanan och publicerade sina invändningar i boken *The Economic Consequences of the Peace* som utkom 1919. Boken rönt mycket stor uppmärksamhet och Keynes blev i ett slag ett världsnamn. Under mellankrigstiden kom han att verka som publicist och vetenskapsman. Han hade viss undervisning vid universitetet i Cambridge. Keynes publicerade en rad böcker i penningteori och penningpolitik men det var *The General Theory of Employment,*

Interest and Money från 1936 som gjorde att han slog igenom som vetenskapsman. Under andra världskriget sysslade Keynes bl a med att på den brittiska regeringens uppdrag planera utformningen av Världsbanken, Internationella Valutafonden (IMF) och Beretton Woods-systemet.

b. Keynesianismens uppgång och fall

Den keynesianska sysselsättningsteorin formulerades i Keynes bok *General Theory* från 1936. Teorin syntes ge en god förklaring av massarbetslösheten under den stora depressionen på 1930-talet. Innehållet i *General Theory* har präglat läroböckerna i makroteori under tiden efter andra världskriget. Multiplikator teorin, likviditetspreferensteorin och synen på finans- och penningpolitikens möjligheter kan härledas från framställningen i denna bok. Kort sagt, boken kom att bli utgångspunkt för den keynesianska makroteorin som var dominerande fram till början av 1970-talet. Allt fanns naturligtvis inte färdigt i Keynes bok. Ett av de första stora framstegen var en matematisk och diagrammatisk framställning av IS-LM-modellen som John Hicks (1904-89) presenterade redan 1937. Paul Samuelson (1915-2009) kopplade 1939 vidare ihop multiplikator teorin med accelationsprincipen (en investeringsteori som säger att investeringsnivån beror på hur snabbt nationalinkomsten ökar) och fick på så sätt fram en konjunkturteori baserad på den keynesianska teorin. Fritz Machlup (1902-83) utvecklade 1943 Keynes teori från att endast behandla en sluten ekonomi till att ta hänsyn till utrikeshandelns betydelse för sysselsättning och inkomstbildning. De olika relationerna i den keynesianska modellen (t ex likviditetspreferensfunktionen eller konsumtionsfunktionen) analyserades vidare från teoretiska och empiriska utgångspunkter. Den keynesianska makroteorin visade sig ha stor livskraft eftersom den var hanterlig, hade gott förklaringsvärde och var en utmärkt utgångspunkt för vidare vetenskaplig forskning.

Omkring 1970 började emellertid tvivlen om den keynesianska makroteorin att växa fram. En orsak var att denna makroteori egentligen var konstruerad för att förklara var som händer under en djup lågkonjunktur. Keynes själv hade också i början av 1940-talet analyserat problematiken med överfull sysselsättning och inflationstryck i sin studie av hur kriget skulle finansieras. Det var vidare ett besvärande gap mellan mikroteorin som ju utgår från att alla marknader är i jämvikt och den keynesianska makroteorin som baseras på jämviktsbrist, åtminstone i den bemärkelsen att det förekommer mer eller mindre hög konjunkturarbetslöshet. Ett sätt att möta denna kritik var att som Paul Samuelson påpeka att mikroteorin ger en bra beskrivning om man med utgångspunkt från den

keynesianska modellen (d v s genom en rätt utformad stabiliseringspolitik) ser till att den fulla sysselsättningen upprätthålles. Detta kallas för den neoklassiska syntesen.

Det som emellertid på allvar ledde till att den keynesianska teorin började ifrågasättas var uppgången av inflationen under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Till en början kunde man kanske se den ökade inflationen som en normal rörelse längst phillipskurvan. Men i början av 70-talet började både arbetslösheten och inflationen att stiga i flera länder. Dessa empiriska förhållanden ledde till att monetarismen med Milton Friedman (1912-2006) som förgrundsgestalt kom att allt mer aktualiseras.

9. Stockholmskolan

Parallellt med att Keynes utvecklade sysselsättningsteorin i England var ett antal svenska ekonomer, huvudsakligen boende i Stockholm, engagerade i liknande frågor. De kom också fram till likartade resultat. Benämningen stockholmskolan härrör från två artiklar som Bertil Ohlin (1899-1979) publicerade i den engelska tidskriften *Economic Journal* 1937.

Stockholmskolan utvecklades i tre överlappande faser.

Under 1920-talet och de första åren av 1930-talet var några svenska ekonomer engagerade i att på olika sätt utveckla Knut Wicksells penningteori. Det främsta namnet är wicksellärjungen Erik Lindahl (1891-1960) vars böcker *Penningpolitikens mål* från 1924 respektive *Penningpolitikens medel* från 1930 kom att bli utgångspunkt för den fortsatta diskussionen. Här kan f a Gunnar Myrdals (1898-1987) diskussion av penningteoretisk jämvikt nämnas.

Den andra fasen av stockholmskolas utveckling hänger samman med arbetet i arbetslöshetsutredningen. Denna utredning tillsattes redan i slutet av 1920-talet. Men genom den stora världsdepressionen som startade i USA 1929 och som nådde Sverige ett år senare kom utredningen att få hög aktualitet. Flera av de ledande svenska nationalekonomerna skrev bilagor till utredningen där de bl a utvecklade sin syn på sysselsättningsteorin och hur man skulle häva den höga arbetslösheten. Bl a kan Gunnar Myrdals diskussion av finanspolitiken och Bertil Ohlins av penningpolitiken nämnas. Ohlins bok kom ut 1934. Den innehöll en diskussion av multiplikatoranalysen samt även en vebral framställning av att man genom att kombinera multiplikatoranalysen och accelerationsprincipen skulle få fram en konjunkturteori, jämför Paul Samuelsons analys fem år senare.

Den tredje fasen sammanfaller med 1930-talets slut. Då utvecklades stockholmsskolans teorier vidare av Erik Lindahl, Erik Lundberg (1907-87) och Ingvar Svennilson (1908-72). De båda senare kom så småningom att bli professorer i nationalekonomi vid Stockholms universitet.

Två svenskar har fått nobelpriset i ekonomi, nämligen Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin. Myrdal belönades för sina insatser på 1930-talet inom ramen för stockholmsskolan samt för analysen av samspelet mellan ekonomiska, sociala och institutionella förhållanden. För Bertil Ohlins del var det utvecklingen av utrikeshandelsteorin som gav priset. Men även i Ohlins fall skulle hans arbete inom ramen för stockholmsskolan ha kunnat nämnas i motiveringen. Ricardos teori för de komparativa kostnaderna var länge utgångspunkten för utrikeshandelsteorin. Att de komparativa kostnaderna skiljer sig mellan länder förklarades av externa orsaker, t ex att klimatet är olika i Portugal och England. Det Bertil Ohlin gjorde var att på basis av ett arbete av Eli Heckscher (1879-1952) utveckla en förklaring till internationell handel som bygger på två led. Det första ledet säger att faktorproportionerna, t ex mängden arbetskraft i förhållande till mängden kapital, är olika i olika länder. Det andra ledet säger att olika varor fordrar olika mycket av olika produktionsfaktorer. Slutsatsen är att länder tenderar att exportera varor som i produktionen fordrar relativt mycket av produktionsfaktorer som de har gott om. Denna teori förde Bertil Ohlin fram i boken *Interregional and International Trade* från 1933.

10. Internationalisering, matematisering, kvantifiering och nya studieobjekt

Avsikten med detta kompendium är inte att ge en översikt av de senaste årtiondenas teoriutveckling. Vi stannar därför i princip vid andra världskriget. Trots detta kan det vara på sin plats att säga några ord om den senare utvecklingen. Det är fyra företeelser som karakteriserar den, internationalisering, matematisering, kvantifiering och nya studieobjekt.

Internationaliseringen märktes kanske framför allt i de små länderna. Svenska nationalekonomer skrev t ex tidigare i stor utsträckning på svenska. Detta karakteriserar t ex huvuddelen av de arbeten som producerades inom ramen för stockholmsskolan. Dock publicerades en del arbeten på utländska språk, jämför t ex Knut Wicksells böcker, men då var det oftast på tyska. Under efterkrigstiden har det emellertid successivt blivit allt vanligare, för att så småningom bli dominerande, att svenska ekonomer publicerar sig internationellt och på engelska. Engelskan är numera det dominerande vetenskapliga språket inom vårt ämne.

Matematiseringen framgår tydligt om man läser en vetenskaplig artikel eller bok i nationalekonomi från 1930-talet och jämför med en som kommit ut nyligen. Matematiseringen hänger samman med önskan att kunna precisera sina frågeställningar i modellmässig form och att på grundval av dessa frågeställningar föra ett logiskt korrekt resonemang. Det är ofta fullt möjligt att åstadkomma detta med ett verbalt resonemang, med framställningen blir då mycket mer ohanterlig och risken för felaktigheter blir stor. Matematiseringen innebär alltså att man utnyttjar sig av de kraftfulla logiska möjligheterna i ett nytt språk - matematiken. Om man skall nämna namnet på en enda ekonom som stått i spetsen för denna utveckling så får det bli Paul Samuelson vars bok *Foundations of Economic Analysis* från 1947 spelade en central roll.

Kvantifieringen hänger naturligtvis nära samman med matematiseringen. Den matematiska preciseringen av frågeställningarna är en viktig utgångspunkt när teorin och empirin skall sammanföras. Till detta kommer utvecklingen av de statistiska verktygen - ekonometrin - som medfört att nationalekonomin idag utvecklas genom ett rikt samspel mellan teori och empiri.

Slutligen sysslar nationalekonomer numera i större utsträckning än tidigare med *fenomen som inte direkt har med pengar eller med marknader att göra*. Ett exempel är studierna av den politiska mekanismen (public choice) som genomförts av nationalekonomer.

Detta ger anledning till påpekandet att nationalekonomi inte primärt handlar om att studera en viss typ av fenomen (pengar, marknader) utan snarare är fråga om att använda sig av ett visst sätt att betrakta och analysera verkligheten på. Detta är systemtänkandet (jämför klassikerna) i kombination med utgångspunkten att enskilda och i viss mån organisationer i huvudsak handlar rationellt (jämför neoklassikerna).

11. Vidare läsning

En mycket god, men kort, introduktion till ämnet finns i Bo Sandelin, Hans-Michael Trautwein och Richard Wundrak: *Det ekonomiska tänkandets historia*, SNS Förlag 2001, 152 sidor.

För en längre framställning på svenska, huvudsakligen avsedd för ekonomhistoriker, se Lars Pålsson-Syll: *De ekonomiska teoriernas historia*, Studentlitteratur 1999, 454 sidor.

För en bra översikt på engelska som även innehåller korta biografier, se Jürg Niehans: *A History of Economic Theory*, The John Hopkins University press 1990, 578 sidor.

En annan översikt väl värd att läsa är Robert B. Ekelund Jr. och Robert F. Hébert: *A History of Economic Theory and Method*, McGraw-Hill Publishing Company 1990, 688 sidor.

En av det bästa och grundligaste framställningarna av teoriutvecklingen är Marc Blaug: *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press 1997, 725 sidor.

För en översikt av nationalekonomins utveckling i Sverige se Bo Sandelin (red): *The History of Swedish Economic Thought*, Routledge 1991, 248 sidor.

Aspekter på det nationalekonomiska tänkandets utveckling i Sverige behandlas i uppsatserna i Lars Jonung (red), *Swedish Economic Thought*, Routledge 1993, 247 sidor.

För den som är intresserad av enskilda nationalekonomer rekommenderas ekonomporträtten i *Ekonomisk Debatt*. Det lättaste sättet att hitta dem är att gå in på tidskriftens hemsida och söka i förteckningen över olika artiklar.

Hur skall man bedriva doktrinhistorisk forskning? Ett antal ansatser finns skildrade i Marc Blaug, *On the Historiography of Economics*, *Journal of the History of Economic Thought*, 12, 1990.

Jag vill slutligen rekommendera en läsvärd diskussion om varför man skall studera doktrinhistoria, de viktigaste tidskrifterna inom området m m, Bo Sandelin, *Doktrinhistoria för att förstå nutida tänkandet?*, *Ekonomisk Debatt*, 20, 1992.